

LINGVISTINĖS PASTABOS

Tas pats ir Nevarėnuose

Neseniai („Kalbotyros“ [Lietuvių kalbos] XXIV (1) sąsiuvinyje¹) buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad Varduvo šnekte tokių formų, kaip dgs. gal. *kārvės*, vns. vard. *vėsėlė*, galūnėse vietoj daugelio šiaurės žemaičių *ę* yra išlaikytas atviras balsis *e*. Ta ypatybė straiptinyje traktuojama kaip netikėta ir sunkiai įsivaizduojama. Tačiau gana greitai (1972 m. vasarą) paaiškėjo, kad šis reiškinys nėra nei toks jau keistas, nei izoliuotas: dabar galima visiškai tvirtai pasakyti, kad jis egzistuoja mažų mažiausiai bent Nevarėnų (*navariėnā*, Telšių raj.) senosios kartos šnekte.

Nesileisdami į neesmines smulkmenas, pereikime prie konkrečių pavyzdžių, atsitiktinai parinktų iš magnetofono įrašų, darytų Nevarėnuose 1972 m. rugpiūčio 27 ir 28 d.²

Dažniausiai galūninį *e* turi dgs. galininkas, kai prieš galūnę betaŕpiškai eina *a* arba *e*: *dvārā mēšks* ↗ *būa*² | *ę-gānē kārvēs* ↘ || *galōndā(s)* ↗ *sāka|dērbās lāzdās* ↗ | *tuōkēs āštrēs* ↘ *tātā* | *padalējē* ↗ *tīms|pō-dvē dēšimtēnēlēs* ↘ || *sākūti* ↗ | *aš-nenuōrō* ↘ *kēistē* | *kuōžna* ↗ *mētā|tas-mērgēs* ↘ ||, nereti jie po dvigarsių, kurių pirmąjį sandą sudaro tie balsiai: *pāts* ↗ | *jug-tēisēs* ↘ *tūrī* || *ānēi būa nāujēs truōbās* ↘ *išēbudavūojēn* ||, taip pat po sutaptinio „dvibalsio“ *uo*: *ę-tēn* ↗ || *lēipe dōutē pāklūōdēs* ↘ || *tuōkēs dālīs* ↘ *dēvē* || *nešūoijē* ↗ || *tuōkēs lēntās* ||. Po kitų garsų, ypač po *ę*, *o*, galūninis *ę* pasitaiko tik kaip reta išimtis, pvz.: *vārna(s) sustūo* ↗ | *i-miēdžu galūnēs* ↘ || *jau-pradīejē budavūotē* ↗ | *dārženēs* ↘ || *nō* ↗ | *pāskōu|ka-pradīejē gēgōžēnēs* ↗ *jau-kēltē* | *lūb* ↗ - *jau|su-dūdūoms* ↘ || *turtes* ↗ | *lūb* | *tas-lāzdās* ↘ *gēlžēnēs* || – paprastai po tų balsių tariamas *ę*, plg.: *ānēi ējē* ↗ *kuōkēs* – *tēn* | *i-nedīelē trīs kātōrēs dējinās* ↘ *i-dvāra* || *žēmēs* ↘ *dēdēlēs gi.vēna* ||. Kiek retesnis, bet vis dėlto palyginti dažnas *e* vns. vardininko galūnėje, pvz.: *pērtēs* ↗ *bāūgi* | *i* | *iējē* ↘ || *alē-ta-kūlē* ↗ | *vēsu sunkūtojē* || *prasadītes* | *jau-ta-vēsēlē* ↘ ||.

¹ A. Girdenis, Atvirasis *e* varduviškių (kalvariškių) vardažodžio galūnėse, „Kalbotyra“, XXIV (1), 1972, p. 97–100.

² Informante buvo Domicėlė Statkienė (Kanciuūtė), gim. 1902 m. Kantėnių km., Nevarėnų apyl. Kalbamasis reiškinys aptiktas ir maždaug to paties amžiaus informantės, kilusios nuo Petrāičiū, kalboje.

Iš šių pavyzdžių gali susidaryti įspūdis, kad Nevarėnuose galūninis *e* iš esmės vienintelis senovinių *-*id(s)* ar *-*él(s)* reprezentantas. Iš tikrųjų šnektose aiškiai dominuoja ne *-ė*, o *-ę*; net čia minėtuose pavyzdžiuose dažniau girdėti ne atvirieji, o uždarieji galūnių variantai. Tačiau *-e* ir *-ę* vartojimas nėra visai fakultatyvinis. Detaliau įsigilinus į faktus, gana aiškiai matyti, kad tų garsų pasirodymą gana griežtai lemia (a) kalbos tempas, (b) vadinamasis „loginis“ kirtis ir ypač (c) informanto amžius. Visiškai galūninio *e* nevarvoja jaunoji karta³. Senųjų kalboje⁴ jis būna visai „dėsningas“ tiktai stipriai kirčiuotuose frazės žodžiuose, kai kalbama palyginti lėtai (vadinamuoju *lento* stiliumi) arba kai tariami izoliuoti žodžiai. Greitoji (*allegro* stiliaus) tiek senųjų, tiek jaunųjų kalba šiuo atžvilgiu visai sutampa: joje galimos tik *-ė*, *-ės* tipo galūnės.

Iš šių pastebėjimų plaukia, mūsų supratimu, esminė metodinė išvada: ieškant galūninio *e* kitose šiaurės žemaičių šnektose (kad tokių šnektų pasitaikys ir daugiau, nebėra beveik jokios abejonės), reikia orientuotis į tokius žodžius, kurių priešpaskutinis skiemuo turi *a*, *e* (*kârvės*, *pêlės*, *rėjė*, *prâdzė* ir kt.) ir, kiek įmanoma, stengtis, kad informantai pavartotų tuos žodžius izoliuotai. Visiškai čia negalima pasikliauti jaunimo (studentų, moksleivių, pokarinės inteligentų kartos) informacija. Laikantis tokių sąlygų, jau pavyko netikėtai pastebėti, kad *e* nėra svetimas net Mažeikių zonos šnektoms (pvz.: Tirkšlių, Žemalės, Leckavos), bet ten jis įmanomas tik *a* absoliutinėje galūnėje – tokiose formose, kaip *prâdzė*, *vâldzė*, *vėsėlė*⁵. Uždaroje galūnėje net lėtakalbiai 80–90 metų žmonės tos zonos šnektose tetaria tik *ę*, pvz.: *kârvės*, *pêlės*, *vėsėlės*.

Baigdami šias (tur būt, paskutines) pastabas apie atvirąjį galūninį *e*, neiškenčiam nepacitavę sakinio iš Darvino Juto autobiografijos: „Lengva nepastebėti nors ir labai akivaizdaus reiškinių, jei prieš tai niekas į jį neatkreipė dėmesio“⁶.

T. Juškaitė, A. Girdenis

Apie vieną konstrukciją

1. Paminėtini gana reti lietuvių k. sakiniai:

– *Motinėlė kur? – Miega, sakės galva gelianti* LzP 117. *Karalius norėjo atkalbėti, sakė esanti labai toli tarp miškų tik maža trobelytė* LPs 196. *Matas anąkart pasakojo (...), sakė jau griūvąs tas bokštas* SimA 59. *Jie sakė – karą vokiečiai prakišę* TilvU 116.

³ Ne tik nevarvoja, bet normaliomis (įprastinio, o ne „lingvistinio“ bendravimo) sąlygomis nepastebi to garso vyresniųjų kalboje. (Savo idiolekte galūninio *e* neturi ir šių pastabų bendraautorė, Nevarėnų šnektos atstovė.)

⁴ Kritinė amžiaus riba eina mažiaug tarp 70 ir 50 metų.

⁵ Ir šiuo atveju formos su *e* yra absoliučiai svetimos jaunesnės kartos tarmės atstovams.

⁶ Č. Darvinas. Rūšių atsiradimas, V., 1959, p. 42.